

ЈИРГЕН ОСТЕРХАМЕЛ

У ПОТРАЗИ ЗА XIX СТОЛЕЋЕМ

I

Трагати за столећем, распитивати се о њему, испитивати где се оно налази – то звучи као ексцентрична идеја. Ко је икада изгубио столеће? На памет падају два различита кривца: столеће може да потоне у колективни заборав. То се дешава с времена на време. Велики временски одсеци, препуштени будућим поколењима, могу да нестану из било чијег сећања изузев из сећања малене клике антиквара и професионалних архивара. Понекад, веома дуга временска раздобља бришу се из националне свести. Стога Кинези, и многи историчари међу њима, мрзе да се подсећају XIX века, епохе лишене сјаја и постигнућа; времена, барем наизглед, империјалистичког понижења, промашене модернизације и културне неплодности. Читави народи могу да прижељкују заборављање делова властите прошлости.

Историчар је други могући узрок губитка и погрешног приступа столећу. Као појединцима, њему или њој се може десити да пропусти да схвате предмет свог истраживања, да буду неуспешни у обликовању приповести, одговарајуће истраживачке основе или чак и доброг аргумента. У целини, историчари као организована дисциплина занемарују одређене периоде у корист других. То је природно и за тиме не треба жалити. Збирни избор тема увек одражава шире тенденције интересовања јавности и академске склоности. Дугорочно, повремена поновна процењивања теже да буду правична према заборављеним столећима.

Скривено или украдено столеће које је овде у питању јесте деветнаесто након рођења Исуса Христа, или „наше ере”, и тешко је поверовати да се оно икада изгубило, изузев у случају Кине и још

неколико трауматизованих земаља. Истина, чини се да су се историчари помало уморили од бављења временом између смрти Џорџа Вашингтона и краљице Викторије. Осамнаесто столеће је драже тренутним осећањима а ХХ век, након што је календарски завршен, сада је у средишту интензивног истраживања. Ипак, коначна процена би, по свој прилици, дошла до закључка да потоња поколења нису ни један други период у светској историји темељније истражила од ХИХ столећа. Историчари су преврнули готово сваки камен у немачком царству (*Kaiserreich*) или у Америчком грађанском рату, док викторијанци нису никада изгубили свој снажан утицај на машту Енглеза, баш као што се и Мејђи период након 1868. и даље сматра извором читаве потоње јапанске историје.

Осим тога, изван музеја је остало у животу много више из ХИХ века него из било којег ранијег раздобља. Многи велики градови на сваком континенту и даље носе знак деветнаестовековног планирања и грађења. Ми и даље живимо на великим научним и технолошким достигнућима те епохе: фотографија, аутомобил и радио још увек почивају на принципима које су открили њихови првобитни проналазачи. Социолози, лингвисти, психоаналитичари, физичари, логичари и неколицина економиста историјског усмерења дубоко поштују осниваче својих дисциплина из времена пре 1914. године. Ако је данас још ишта живо од класичне литературе Запада, онда том наслеђу припадају ремек-дела од романа Џејн Остин, преко Флобера, Мелвила и Толстоја до раних радова Томаса Мана, деветнаестовековне опере од Росинија до Пучинија и даље доминирају репертоаром у Северној и Јужној Америци, Европи и Јапану.

Деветнаесто столеће можда више није најповољнија одскочна даска за каријеру историчара и чак би могло да представља сметњу, како је помодни став недавно окарактерисала Сјузан Маршан, истакнути стручњак за интелектуалну историју Немачке у ХИХ веку.¹ Међутим, оно је јасно присутно у појмовима шире културе – често као чудан али ипак ретко као туђински елемент модерности. Велики историчари и биографи га понекад изнова враћају у живот.

II

Шта је преостало што би требало истражити?

Прво, потребна нам је уверљива хронологија – шта, у хронолошком погледу, сматрамо „ХИХ столећем”? Покушаћу да покажем да то није ни безначајно нити ситничаво питање.

¹ Suzanne Marchand, „Embarrassed by the Nineteenth Century”, необјављени рукопис, 2002.

Друго, требало би покушати потражити глобалну дефиницију – да ли је могуће XIX век тумачити као раздобље у светској историји? И, ако је могуће, како би се то могло учинити?

Треће, да ли је, након подизања свих нужних брана против есенцијализма и магловитих спекулација о различитом „духу времена” (*Zeitgeist*), могуће утврдити неколико одлика и основних тенденција тог доба?

Зачудо, XIX stoleће је век без имена. Како би било згодно када би му се наденуло лично име! *Шницлерово сталеће*, како је Питер Геј назвао своју последњу књигу², или морамо да изаберемо дуговечне личности, „Гледстоново сталеће”, или можда „Вердијево доба”. Није постигнут договор чак ни о главном идејном току којим би се изразила квинтесенција XIX века у целини као што је то „доба просвећености” за ранији период. Ерик Хобзбаум, заузимајући скоро *глобално* становиште, дели га у три „доба”: доба револуција (1789–1848), доба капитала (1848–1875) и доба империја (1875–1914).³ Ниједно од њих није наишло на опште прихватање. Чак и када је реч о Европи, не постоји прихваћена терминологија. Националне периодизације следе цезуре из политичке и војне, понекад из династичке историје. Оне се међусобно приближавају у случају Француске и Немачке, где 1815, 1848, 1871. и 1914. представљају датуме заједничке судбине. Само с друге стране Енглеског канала 1848. и 1871. нису од велике важности. Израз „Викторијанска Британија” и даље је омиљен међу британским историчарима и указује мање на лични утицај дуговечног поглавара државе а више на осећај да су разне споре промене доживеле убрзање крајем тридесетих година XIX века и изнова на прелому XIX и XX stoleћа.⁴ Међутим, ниједна од ових националних периодизација не води ка једној општијој периодизацији нити ка означавању епохе као целине.⁵ Нити се XIX stoleће (за разлику од XVIII) може прикључити ширем временском одсеку, нечему попут „позног модерног раздобља”. Оно остаје безимено сталеће које стоји само.

² Peter Gay, *Schnitzler's Century: The Making of Middle-Class Culture, 1815–1914* (New York, 2002).

³ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (London, 1962); Eric J. Hobsbawm, *The Age of Capital 1848–1875* (London, 1975); Eric J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875–1914* (London, 1987).

⁴ Видети дугачку серију великих историјских синтеза која сеже од G. M. Young, *Victorian England: Portrait of an Age* (London, 1936), па све до A. N. Wilson, *The Victorians* (London, 2002). О двадесетовековним реакцијама на викторијанце видети: John Gardiner, *The Victorians: An Age in Retrospect* (London, 2002).

⁵ У свом величанственом уџбенику о историји Европе у XIX веку Јерг Фиш одлучује се за цезуру око 1850. и описује доба кроз динамичку поларност између „раста” и „једнакости: Jörg Fisch, *Europa zwischen Wachstum und Gleichheit 1850–1914*, Handbuch der Geschichte Europas, vol. 8 (Stuttgart, 2002).

Најпростији и најелегантнији начин омеђивања једног века је коришћење календарских граница као формалног оквира – готово у визуелном смислу кинематографског „стила”. То не представља никакве принципијелне тешкоће. Наравно, „векови” су пуке конвенције и конструкције. А дефинисање XIX stoleћа као временске удаљености између 1801. и 1900. године могло би да буде од исте помоћи колико и било која сложенија алтернатива која се заговара. Засецање у структуру историје у било које одређено време дозвољава изненађујуће увиде у широко навођену „истовременост неистовременога”. Када сам то недавно учинио за 1837 – прву годину викторијанског доба и годину у којој је Семјуел Морзе патентирао телеграф, а иначе годину од малог значаја – у Њујорку сам открио веома старог господина, још увек живог у добу од 88 година, који се звао Лоренцо Да Понте. У ранијим деценијама слободоуман човек са напудерисаном периком, Моцартов пријатељ и писац либрета за његове најбоље опере, који је тада банкротирао након неуспелог покушаја да Њујорку обезбеди зграду италијанске опере – тај човек који се родио пре Робеспјера и Моцарта био је сведоком више од једне прошле епохе.⁶ Свет је пун таквих, мањих и већих, личних и структуралних остатака из прошлости и неистовремености (*Ungleichzeitigkeiten*) које историјски пресеци чине видљивим.

Према томе, зашто не бисмо били радикални конструктивисти и дефинисали „XIX век” као тотални збир свега оног што се догодило између 1801. и 1900, све док то поседује важност у погледу јасно утврђених вредности и схватања? То није начин на који историчари заиста раде. Мали број њих верује да је разматрање периодизације вредно непрекидног труда, да оно доводи до корисног историјског знања, да је то за историчаре главни начин да у прошлости успоставе ред и подаре јој значење. Од наших класика такво схватање заступали су Лисјен Февр, Р. Ц. Колингвуд и Ернст Трелч. Већина историчара третира периодизацију као нужно зло, али ипак, нису задовољни чистим формализмом календарских stoleћа.⁷ Неки се чак заносе да су способни да схвате „светско-историјски значај” догађаја, не само у прошлости већ и у садашњости.

⁶ Edwin G. Burrows, Mike Wallace, *Gotham: A History of New York City to 1898* (Oxford, 1999), 585. Да Понте је писао своје мемоаре између 1823. и 1827. док је њихово прво целовито издање објављено 1915. године. Видети: Lorenzo da Ponte, *Mein abenteuerliches Leben: Die Memoiren des Mozart-Librettisten*, ed. Walter Klefisch (Reinbek, 1960); *Memoirs of Lorenzo Da Ponte*, translated by Elisabeth Abbott (New York, 1988).

⁷ Погледи историчара на важност периодизације сакупљени су у: Johan Hendrik Jacob van der Pot, *Sinndeutung und Periodisierung der Geschichte. Eine systematische Übersicht der Theorien und Auffassungen* (Leiden, 1999), 52–57.

Према томе, постоји снажно незадовољство чисто математичким или механичким треманом времена. Очекује се да столеће почне и да се заврши цезурама које поседују значење. Ово је у сагласности и са свакодневним искуствима и очекивањима. Смене векова, као и свако друго протицање физичког времена, теже томе да разочарају оне који верују у чаролију округлих бројки. Свет је и даље био исти 1. јануара 2000. или 2001. као што је и дан након нечијег рођендана веома сличан претходном дану. У многим случајевима, долазак новог календарског столећа прошао је незапажено. То је умногоме био случај 1800. године. Западни календар пратио је ширење хришћанства преко тога се није ширио а ширио се лагано. Енглеској је требало 170 година да усвоји наводно „папски” грегоријански календар 1756. и још више времена да га уведе и у колоније. У Француској, покретачу политичке промене, 1801. (или 1800) није означила ново столеће према револуционарном календару успостављеном 1792, који је био у службеној употреби до 1805. године. Ново муслиманско столеће, тринаесто од бекства пророка Мухамеда из Меке у Медину, почело је још 1786. године. У Бангкоку је 1. јануар 1800. био обичан дан: шести дан младог месеца у шестом месецу 2342. године будистичке ере. Кина је бројала четврту годину владавине цара Ђиа Ђинга.⁸ Неколицина Кинеза, чак и међу образованим слојем, једва да је уопште чула за Француску револуцију и за знаменитог човека Бонапарту. Заузети свобухватном реформом свога образовања, Јапанци су о томе мало водили рачуна, а многи народи у удаљеним крајевима света још и мање и у потпуности су пропустили свануће новог столећа. Аустралијским Аборицинима нешто злослутно ново је стигло још 18. јануара 1788. искрцавањем око 700 особа везаних ланцима, чудног изгледа и грубог понашања. Тог дана започело је аустралијско XIX столеће.

III

Моћна тежња ка смисленом уређивању времена наводи историчаре и њихову публику да се радије опредељују за супстанцијалне него за формалне периодизације. Многи историчари верују да тзв. „дуги” XIX век од 1789. до 1914. представља најпогоднији

⁸ О мноштву календара и концепата времена видети: Louis Gardet et al., *Cultures and Time* (Paris, 1976); Donald J. Wilcox, *The Measure of Times Past: Pre-Newtonian Chronologies and the Rhetoric of Relative Time* (Chicago and London, 1987); G. J. Whitrow, *Time in History: The Evolution of Our General Awareness of Time and Temporal Perspective* (Oxford and New York, 1988); Akos Östör, *Vessels of Time: An Essay on Temporal Change and Social Transformation* (Delhi, 1993).

референтни оквир, барем за Европу. Многи уџбеници понављају ову схему. Разлози у корист таквог решења исувише су снажни и одвећ очигледни да би захтевали непрестано понављање. Међутим, да ли су они примењиви за периодизацију светске историје?

Рат и револуција су још увек најчешће коришћени критеријуми историјске периодизације. Чак и историчари друштва и културе, из практичних разлога, често усвајају временску структуру „догађајне историје” (*histoire événementielle*), без обзира на то што она не потиче непосредно из њиховог властитог схватања историје. Велики догађаји (*mega-events*), попут пада Константинопоља, Декларације независности или војне пропасти Немачке и Јапана 1945, почивају на тежини сопствене очигледности. Исто важи и за 1789. и 1914. годину. Чак и ако се одстране све врсте каснијег митотворства, шок или олакшање које су искусили савременици одјекују кроз епохе. Такви датуми су привидно прецизни, изазивају мало спорења, много их је лакше установити од сложенијих промена у друштвеној и културној структури живота са њиховим бескрајно префињенијим хронологијама. Па ипак, ти велики догађаји изискују промишљање које их посматра са обеју страна. „Дугачко” XIX stoleће аутоматски значи да је stoleће коју му претходи, односно оно које следи иза њега, „кратко”.

Шта је са 1914. као прекретницом у раздобљу светске историје? Било би глупо оспоравати да је Први светски рат означио крај једног раздобља за оне који су живели у сигурности *belle époque*. У структуралном смислу, изменила се специфична прерасподела моћи у свету. Дубље значење рата постало је очигледно када је након 1916. у појединим европским земљама започело да се разграђује грађанско друштво. Рат је био глобалан много пре него што су Сједињене Државе ступиле у њега пошто је Британија мобилисала ресурсе у свим деловима своје мултиконтиненталне империје. Рат на Тихом океану и у Африци почео је готово истовремено, Турска и Јапан су рано постали његови учесници, док се Немачка посветила глобалном разарању.⁹ Није био поштеђен ниједан континент. Људски губици које су претрпели доминиони били су већи од оних у Другом светском рату, док је подсахарска Африка била снажније погођена него у потоњем сукобу.

Пре него почетак рата, нову епоху је прогласио послератни уговор. Он је изнова исцртао карту источне Европе, Балкана и Средњег истока и подстакao покрете за независност у Египту, Индији, Кореји и неколико других колонија. У Кини је изазваo истински почетак дуготрајног процеса друштвене и културне револуције,

⁹ Hew Strachan, *The First World War*, vol. 1: *To Arms* (Oxford, 2001), 9. поглавље.

коју су ускоро подстицали болшевички агенти. Унутар мало више од деценије – од пада Кинеске монархије 1911. до пропасти Османског царства 1923 – монархије су нестале из већег дела Евроазије. Истовремено, европска и јапанска колонијална власт преживела је, међутим, велику кризу након рата и показивала је мало знакова слабости. Праве последице Првог светског рата, јачине земљотреса, биле су ограничене на делове Европе и Средњег истока. За Сједињене Државе рат је можда био исувише кратак да би дубље утицао на преображај америчког друштва.¹⁰ Мексико је искусио своју крваву револуцију, невезано за догађаје у Европи. За Африку, јужну и југоисточну Азију Велики рат је представљао интермецо, који је био делом узнемирујући, а делом је будио наде у постколонијалну будућност.

Историја Африке и многих делова југоисточне Азије још увек се најбоље третира унутар оквира текућег „колонијалног раздобља“, које траје отприлике од 1880. до 1940. године¹¹ – веома истрајног XIX столећа или, другачије и мање уверљиво речено, веома раног позног модерног раздобља. Исти временски распон има смисла за Индију, са ранијом цезуром која се уобичајено поставља на 1857 – годину Велике побуне Сипоја. Многи историчари Јужне и Средње Америке сматрају пре Велику депресију из тридесетих година XX века него 1914. истинским крајем раздобља које је отпочело стицањем независности више од 100 година раније.¹² Можемо да закључимо да је једино крај Другог светског рата био епохални догађај који је утицао на сваки кутак света. Година 1914. била је од велике, али у целини узевши не и од пресудне важности.

Другачији скуп аргумената, више усмерен ка друштвеној и културној промени, указује на *fin de siècle* – грубо узевши, године између 1890. и 1910 – као на период усредсређене иновације у друштвеном развоју, као и у уметности и науци. Случај је убедљив у Европи.¹³ За Сједињене Државе, различите струје у историографији, наглашавајући заокрет ка империјализму, успон прогресивизма или појаву корпорацијског капитализма, истичу *fin de siècle* као време превазилажења ранијих облика политике, слике света

¹⁰ David M. Kennedy, *Over Here: The First World War and American Society* (New York, 1980).

¹¹ Rudolf von Albertini, *European Colonial Rule, 1880–1940: The Impact of the West on India, Southeast Asia and Africa*, translated by John G. Williamson, *Contributions in Comparative Colonial Studies*, no. 10 (Westport, CT and Oxford, 1982).

¹² *The Cambridge History of Latin America* следи такву периодизацију: том IV и V (1986) иду до 1930, док том VI у две свеске (1994) наставља одатле.

¹³ Paul Nolte, „1900: Das Ende des 19. und der Beginn des 20. Jahrhunderts in sozialgeschichtlicher Perspektive“, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 47 (1996), 281–300.

и друштвене организације. Из других разлога, ово важи и за Русију, Кину и Јапан. Ширум Африке, ово раздобље обележило је напредовање од немирног стања током освајања ка мирнијим и сређенијим облицима владавине и колонијалне експлоатације. Ослањајући се на извозни бум добара и капитала након 1896. (Кондратјевљев „трећи полет”),¹⁴ на миграцију између континената у незабележеним размерама и снабдевање „међународним јавним добрима” у великим размерама, интеграција глобалне економије скоковито је напредовала. Стога су године отприлике између 1890. и 1910. у многим погледима преобразиле свет много драматичније него било које претходно раздобље од 20 година. У овом светлу, Први светски рат пре се може сматрати првом кризом новог доба него кулминацијом дугорочних тенденција.

IV

Није мање тешко одговорити ни на питање када је XIX век вероватно почео. Ако се не усредсредимо на филозофску новину *Declaration des droits de l'homme et du citoyen*, Француска револуција није била догађај од експлозивног значаја. У смислу непосредних и опипљивих последица, 1789. и наредних неколико година нису много промениле Европу. Чак ни погубљење краља, које није представљало новотарију у Европи, није окренуло свет наглавачке.¹⁵ Тек је војна експанзија начинила стварну разлику. Када је Наполеон Бонапарта напао Египат и тиме пољуљао читаво Османско царство, када су бивши робови отерали француске експедиционе снаге на Хаитију, када су пропале Пруска и Аустрија, када је португалски двор побегао у Бразил, шпанска круна нестала са сцене а Британци освојили велике делове Индије како би предупредили (крајње неизвесно) преузимање од стране Француза – тек тада је изашао на видело потенцијал „1789.” са готово глобалним дометом.¹⁶ И када је једном Наполеон начинио добровољан уступак, то је такође имало огромне последице: куповина Луизијане 1803. једним

¹⁴ Peter Hall, „The Intellectual History of Long Waves.” in: *The Rhythms of Society*, Michael Young and Tom Schuller, eds. (London and New York, 1988), 37–52.

¹⁵ Још увек је вредан преглед: Rolf Reichardt, Eberhard Schmitt, „Die Französische Revolution – Umbruch oder Kontinuität?,” *Zeitschrift für Historische Forschung* 7 (1980), 257–320.

¹⁶ За Европу видети: Stuart J. Woolf, *Napoleon's Integration of Europe* (London and New York, 1991); Michael Broers, *Europe under Napoleon 1799–1815* (London, 1996). О ширим реперкусијама видети: Stig Förster, „Der Weltkrieg 1792–1815. Bewaffnete Konflikte und Revolutionen in der Weltgesellschaft”, in: *Kriegsbereitschaft und Friedensordnung in Deutschland 1800–1814*, ed. Jost Dülffer (Münster, Hamburg, 1995), 17–35.

ударцем је успоставила Сједињене Државе као континенталну силу. Према томе, Томас Нипердај је био у праву, и то не само у односу на Немачку, када је своју трилогију посвећну немачкој историји у XIX веку започео чувеном реченицом: „У почетку беше Наполеон.”¹⁷

Политичка историја издваја Наполеоново раздобље као вододелницу за читаву Европу, Османско царство, Латинску Америку са Хаитијем, оне регионе Африке на које је утицала британска забрана трговине робљем из 1808. и, коначно, за све оне делове света у којима је Британија користила борбу против револуционарне Француске да би успостави власт, изнад свега за Индију, Шри Ланку и Рт добре наде.¹⁸ У неколико случајева истовремено се одвијао нови политички развитак који није био подстакнут превратом у Европи, или чак није ни био под његовим утицајем. Поновно уједињење Вијетнама под застрашујућим царем Ђиа Лонгом 1802. добар је пример за такав аутохтони покушај ране изградње нације. Даљњој расправи ћу препустити укључивање Сједињених Држава у ову слику. Чини се да је овде од неизмерне користи концепт „револуционарне генерације” који је веома изнијансирао Ајра Берлин у свом ауторитативном делу о прва два столећа робовласништва у Северној Америци.¹⁹ Превласт те генерације у националној политици премостила је хронолошку поделу између векова и окончала се, у самом врху политике, тек када је шести по реду председник, Џон Квинси Адамс, завршио свој мандат 1829. године.

Као алтернатива раном почетку XIX века са јуришом на затвор у Паризу може се, дакле, узети као полазиште прелазно доба кризе и обнове које је трајало од шездесетих година XVIII до раних тридесетих година XIX века и које је обухватало револуције у Северној Америци, Француској и Сан Домингу (будућем Хаитију), као и распадање Шпанске империје на америчком континуу. Европске револуције 1830, британски закон о изборној реформи 1832, законско укидање робовласништва у Британској империји две године касније и наступање цексоновске демократије у Сједињеним Државама јесу међу оним правцима развоја који наговештавају крај осамнаестовековног поретка. Од одређеног симболичког значења

¹⁷ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat* (München, 1983), 11.

¹⁸ Видети: Michael Duffy, „World-Wide War and British Expansion, 1793–1815”, in: *The Oxford History of the British Empire*, vol. 2, *The Eighteenth Century*, ed. P. J. Marshall (Oxford and New York, 1998), 184–207.

¹⁹ Ira Berlin, *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America* (Cambridge, Mass., 1998). Такође и: Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, vol. 3, *The Gunpowder Empires and Modern Times* (Chicago and London, 1974), о „утицају генерације из 1789”, 176–222.

је то што су петорица највећих умова који су кристализовали искуство прелазног доба умрли један за другим у року неколико месеци: Хегел, Клаузевиц, Бентам, Гете и Рам Мохан Рој, бенгалски полихистор са својом јединственом визијом културне синтезе између Истока и Запада.²⁰

Предлог који се овде износи није потпуно нов. Он уједињује барем три ранија предлога: прво, идеју о „револуционарном Атлантику”²¹, друго, означавање тог самог доба као продуженог прелазног раздобља (*Sattelzeit*) које је увео Рајнхарт Козелек, током кога су, под утицајем убрзања живота и историје, створени многи концепти који још увек доминирају политичким језиком данашњег времена²² и треће, схватање о „првом добу глобалног империјализма”, када су „фискално-војничке државе” успостављене у Британији, Француској и Русији загосподариле великим царствима на простору Евроазије.²³

Ова периодизација одговара даљим искуствима значајним за цео свет: 1830. година приближно је време када се индустријализација у значајној мери проширила изван Британских острва. Ангус Медисон, можда најистакнутији данашњи ауторитет у историјској статистици, сматра двадесете године XIX века границом између економске стагнације широм света и „интензивног” развоја.²⁴ На

²⁰ О Рам Мохан Роју, најмање познатом из ове славне групе, видети: *The Essential Writings of Raja Rammohun Roy* (Delhi, 1999).

²¹ Класични заговорник овог становишта био је Роберт П. Палмер: Robert R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760–1800*, 2 vols. (Princeton, 1959–64). У Немачкој је његов водећи представник био покојни Манфред Косок, који је поседовао проницљивији осећај за латиноамеричку историју од Палмера. Видети: *Ausgewählte Schriften*, ed. Matthias Middell, 3 vols. (Leipzig, 2000). О културном трансферу широм Атлантика видети: Roger G. Kennedy, *Orders from France: The Americans and the French in a Revolutionary World, 1780–1820* (New York, 1989); О разликама између појединих револуционарних исхода видети: Patrice Higonnet, *Sister Republics: The Origins of French and American Republicanism* (Cambridge, Mass. and London, 1988). Видети и амбициозан истраживачки програм: Horst Pietschmann, *Geschichte des atlantischen Systems, 1580–1830: Ein historischer Versuch zur Erklärung der „Globalisierung” jenseits nationalgeschichtlicher Perspektiven* (Hamburg, 1998). Потпуна слика морала би да укључи револуцију на Сан Домингу (Хаитију). Видети: Franklin W. Knight, „The Haitian Revolution,” *American Historical Review* 105 (2000), 103–115.

²² Видети: Reinhart Koselleck, „Einleitung” in: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, ed. Otto Brunner, Werner Conze and Reinhart Koselleck, vol. 1 (Stuttgart, 1972), xv.

²³ Видети: C. A. Bayly, *Imperial Meridian: The British Empire and the World 1780–1830* (London and New York, 1989), 164–192; C. A. Bayly, „The British Military-Fiscal State and Indigenous Resistance: India 1750–1820”, in: *An Imperial State at War: Britain from 1689 to 1815*, ed. Lawrence Stone (London and New York, 1994), 322–354; C. A. Bayly, „The First Age of Global Imperialism, c. 1760–1830”, *Journal of Imperial and Commonwealth History* 25 (1997), 28–47.

²⁴ Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris, 2001), 27.

сличан начин, историчари еколошке средине сматрају да двадесете године XIX века означавају почетак „доба фосилног горива”. По први пут, замењивање органске енергије (тј. људи, животиња, дрвета, тресета) неорганском енергијом обележило је најнапредније економије.²⁵ Угаљ је снабдевао снагом парне машине, а парне машине су покретале машине и пумпе, бродове и локомотиве. Истинско убрзање живота започело је са железницом, а не само са искуством револуционарне промене. Наредне деценије сведочиле су о јачању и ширењу ове нове владавине енергије. „У смислу употребљиве енергије”, каже Џон Р. Мекнил, „фосилна горива су од деведесетих година XIX века, па надаље засенила биомасу иако велика већина светског становништва није непосредно користила фосилна горива”.²⁶ Према томе, нашу идеју о „кратком” XIX stoleћу подржава екоисторија.

V

Између закључних датума stoleћа, колико год разграничених, појединачне националне историје следе своје одвојене путање. Неки од кључних датума у националним историјама поседују снажније значење него временски одсеци у које се они смештају. За Сједињене Државе 1865. година је вероватно значајнија од било ког другог датума након стицања независности. За Јапан почетак Мејђи реформи – у ствари „револуције од горе” – 1868. година поседује упоредиву важност утемељења.²⁷ За Италију и Немачку, уједињење ових земаља 1861. и 1871. и конструкција више или мање интегрисаних националних држава која је уследила служи сличној функцији. Наравно, ниједан од ових датума нема глобалан значај.

Шта је са револуцијом 1848/49? Она је била од средишњег значаја за многе европске земље, можда пре свих за Француску, у којој је револуција остварила делимичан успех и за Мађарску у којој је доживела драматичан пораз.²⁸ Истовремено, она је мало значила за једине две европске светске силе – Британију и Русију. Насупрот револуционарним деценијама од седамдесетих до де-

²⁵ E. A. Wrigley, *People, Cities and Wealth* (Oxford, 1987), 10–11; John R. McNeill, *Something New under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World* (New York and London, 2000), xxiii, 298.

²⁶ McNeill, 14.

²⁷ Ауторитативну интерпретацију ислама нуди: Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan* (Cambridge, Mass. and London, 2000), 333–70.

²⁸ *Europa 1848: Revolution and Reform*, ed. Dieter Dowe, Heinz-Gerhard Haupt and Dieter Langewiesche in: *Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Reihe Politik- und Gesellschaftsgeschichte*, 48 (Bonn, 1998).

ведесетих година XVIII века, европска криза средином века није представљала трансатлантску кризу. Сједињене Државе су у то време биле много више окренуте себи, или пре ка западу, него што је то било у време Френклина или Џеферсона. Водиле су рат против Мексика и започеле су да насељавају и развијају своју пацифичку обалу. На другом крају света, разорна Тајпиншка револуција у Кини од 1850. до 1864, иако је била нехотице подстакнута мисионарском пропагандом, ни на који начин није започета револуционарним стремљењима у иностранству.²⁹

Према томе, оно што видимо у погледу политичке историје током друге половине XIX века није подударност или чак конвергенција револуционарних покрета распрострањених широм света.³⁰ Светска револуција била је ограничена на фантазије неколицине револуционара. Париска комуна 1871 – главна епизода домаћег насиља у европској историји XIX века – остала је изолована и јединствена.

Међутим, догодило се нешто посве другачије: низ готово симултаних криза *ancien régime*-а, а затим и стварање територијалних јединица великог обима применом рационалишуће државне моћи. Још је исувише рано за напуштање пуког описа. Компаративна историја тек треба да истражи овај предмет.³¹ Остаје да се види да ли ће она, након помног истраживања, пре да истакне разлике него сличности између разних појединачних случајева. У сваком случају, шездесете и седамдесете године биле су кључне деценије у политичкој еволуцији XIX века. Стари социолошки концепт „изградње нације” можда још увек нуди најбољи општи приказ. Институционална изградња уједињене Италије након 1861, преображај Јапана из феудалног мозаика у строго централизовану и бирократизовану државу након 1868, те „унутрашње оснивање Рајха” (*innere Reichsgründung*) у Немачкој после 1871 – сви они одговарају овом моделу.

Унутар истог кратког временског одсека наступили су важни правци развоја: након пораза Русије у Кримском рату цар Александар II покренуо је амбициозан и сасвим успешан програм законо-

²⁹ О хришћанским изворима пророчке инспирације вођа Тајпиншког устанка видети: Vincent Y. C. Shih, *The Taiping Ideology: Sources, Interpretations and Influences* (Seattle and London, 1967), 147–164; Jonathan Spence, *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan* (New York and London, 1996), 30–33, 56–68.

³⁰ У својој аргументативној основи слично је интеркултурално истраживање пропадања држава током раног модерног доба: Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (Berkeley, Los Angeles and London, 1991).

³¹ О развоју „управне државе” (*Verwaltungsstaat*) у Европи имамо барем: Lutz Raphael, *Recht und Ordnung: Herrschaft durch Verwaltung im 19. Jahrhundert* (Frankfurt a. M., 2000).

давне и административне реформе. У 1861. ослобођено је 11 милиона кметова на државним добрима и племићким поседима, без обзира на то шта је то могло да значи у пракси. Остале реформе у Руском царству односиле су се на војску, бирократију, образовање и судство.³² С тим се могу упоредити реформе у Османском царству започете већ тридесетих година XIX века. Резултати су били вредни пажње, али реформе нису довољно ојачале царство да би оно могло да се одупре северном суседу који се модернизовао. Османски пораз у руско-турском рату 1878. био је много драматичнији од руског неуспеха на Криму више од 20 година раније.³³ Кина је претрпела сличну судбину када је њена опрезна реформска настојања, такође започета раних шездесетих година, поништила војна победа Јапана 1895. Међу успешнијим државним реформама у том раздобљу била је реорганизација Хабзбуршке монархије 1867 – још један одговор на неуспех у рату. Исте године створена је федерација британских колонија у Северној Америци – уставно рођење модерне Канаде. Неколико месеци доцније, краљ Чулалонгкорн, један од најдопадљивијих владара XIX века, ступио је на трон Сијама.³⁴ Он је наставио и проширио политику модернизације свога оца Монгкута и успео је да сачува независност Тајланда усред бојишта међусобно супротстављених европских сила. У Индији је један рани покрет за колонијалну реформу био прекинут великим устанком (тзв. побуном) Сипоја из 1857. године. Британци су реаговали на необичан начин, појачавајући притисак на инструменте принуде док су, истовремено, смањили своје уплитање у индијско друштво.

Ови значајни преображаји имали су неколико заједничких црта. Прво, они су били пројекти „модернизације од горе” подстакнути просвећеним личним интересом владара и елита и само су на посредан начин представљали одговоре на невоље народа. Док су неки од њих успостављали „грађанско друштво” у смислу једнакости пред законом и владавине права, ширење политичке партиципације, без говора о демократији, било је од другоразредне важности или се, као у Русији, Кини, Сијаму у Индији, уопште није узимало у разматрање. Друго, они су узимали у обзир растуће међународно супарништво и имали су за циљ сопствено војно

³² Видети: *Russia's Great Reforms, 1855–1881*, ed. Ben Eklof (Bloomington, Ind., 1994).

³³ Врло стручан преглед османских реформи пружа: Roderic H. Davison, *Turkey* (Englewood Cliffs, NJ, 1968), 67–90.

³⁴ Видети: Niels P. Petersson, „König Chulalongkorns Europareise 1897: Europäischer Imperialismus, symbolische Politik und monarchisch-bürokratische Modernisierung”, *Saeculum*, 52 (2001), 297–328.

снажење. Треће, они су били део тенденције ка унутрашњој интеграцији великих политичких јединица развијањем територијално заснованих бирократија, рационализацијом државних финансија и стварањем комуникационих мрежа које би обухватиле читаву нацију. У сваком случају, нове железничке и телеграфске технологије биле су моћни инструменти у рукама реформатора.³⁵

Унутрашња периодизација XIX века према критеријумима политичке еволуције, стварања државе и изградње нације показује да су шездесете и седамдесете године представљале прекретницу. Неколико националних (и империјалних) историја дубоко су обележене концентрацијом и прегруписивањем државне моћи која се одвијала тих година. Ово важи, пре свега, за Сједињене Државе, Русију, Јапан, Италију, Немачку и Хабзбуршку монархију. У неколико случајева, друштвене институције, у суштини „раномодерног“ карактера, опстале су и након средине XIX века и нестале су тек у ономе што би се могло назвати „великим чишћењем“ током шездесетих година. Робовласништво у Америци (које је у Бразилу опстало до 1888), кметство у Русији те феудални поредак у Јапану из времена Токугава представљају истакнуте примере. Све ове промене одвијале су се унутар флуидног међународног контекста који је на њих утицао у различитом облику и у различитој мери. Оне се разликују у обиму у коме су реформе у виду изградње нације биле свесни одговори на унутрашње притиске. Сви пројекти модернизације на „Истоку“, од Санкт Петербурга, Истанбула и Каира до Пекинга и Токија, били су у основи дефанзивни. Били су то промишљени покушаји да се одбије опасност од империјалне Британије и да се сустигну динамичке снаге капитализма и војно-бирократске рационализације.

Враћајући се на питање периодизације, требало би да постане јасно да је потпуна конгруенција између глобалних, континенталних, националних или чак регионалних хронологија непожељна и недостижна. Свест о коегзистенцији „временских слојева“ (*Zeitschichten*, како их назива Рајнхарт Козелек),³⁶ са њиховим специфичним ритмовима и брзинама, јесте све што је разумно могуће достићи. На глобалној скали, две „веома дуге“ прекретнице столећа – револуционарно доба од 1760. до 1830. и развијање пуне модерности између 1890. и послератног престројавања у раним двадесетим – издвајају се као засебни периоди. То даје неку врсту „викторијанског“ остатка од XIX века од 1830. до 1890, где шезде-

³⁵ Видети: Charles Maier, „Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era“, *American Historical Review*, 105 (2000), 807–31.

³⁶ Reinhart Koselleck, *Zeitschichten: Studien zur Historik* (Frankfurt a. M., 2000).

сете и седамдесете образују политичко тежиште или, другачије, доба „настајуће модерности” које сеже отприлике од 1760. до 1920. следећи иза скраћене „ране модерне” епохе. Овај предлог ужива одређену подршку недавних покушаја да се преобликује рана модерност. На пример, Хајнц Шилинг сматра да раздобље од 1250. до 1750. представља одговарајућу јединицу за периодизацију европске историје.³⁷

VI

Након свих ових поигравања и скакања кроз простор и време, могла би да се осети снажна жеља за окретањем ка „правом” XIX stoleћу. Како год замислили облик stoleћа, има ли било шта да се каже о њему а да није само проширење, увећање или, можда, тривијализација онога што је већ познато из проучавања, рецимо, Немачке или Сједињених Држава? У новијем приказу Немачке током „дугог” XIX stoleћа, који је део 10. издања угледног приручника Бруна Гебхарта, Јирген Кока је утврдио четири секуларна тренда: било је то stoleће индустријализације, демографске експлозије (и миграција у великом обиму) и националне државе. Четврти тренд професора Коке је успон грађанства (*Bürgertum*), али са придодатим опомињућим знаком питања.³⁸ Његов закључак је да је, премда „мала мањина”, буржоазија „ставила свој печат” на епоху.³⁹

Оставићу по страни питање да ли ове тенденције подједнако одговарају Европи као целини и прећи ћу на проблем њихове ваљаности за свет. Свака тенденција поседује своју особену хронологију. Међутим, о периодизацији је већ довољно речено.

Доба индустријализације? Начин на који Јирген Кока поставља питање пружа први одговор. Оне земље у којима је прелазак на индустријско друштво био потпун остале су „мала мањина”, али су оне у великој мери „ставиле свој печат” на свет. До 1890. већи део земљине површине био је потпуно недирнут машинском индустријом, што такође важи и за неколико земаља на европској периферији. Други талас индустријализације, на челу са Јапаном и Русијом, управо је почињао.⁴⁰ Нико од ових касних придошлица

³⁷ Heinz Schilling, *Die neue Zeit: Vom Christenheitseuropa zum Europa der Staaten 1250 bis 1750* (Berlin, 1999). У књизи објављеној у истој едицији Хаген Шулце сматра да „модерна” Европа почиње око 1740. године: Hagen Schulze, *Phönix Europa: Die Moderne. Von 1740 bis heute* (Berlin, 1998).

³⁸ Jürgen Kocka, *Das lange 19. Jahrhundert. Arbeit, Nation und bürgerliche Gesellschaft* (Stuttgart, 2002).

³⁹ *Ibid.*, 138.

⁴⁰ О три фазе индустријализације (1760–1880; 1880–1950; после 1950), видети: Peter N. Stearns, *The Industrial Revolution in World History* (Boulder, San

није сустигао, у квантитативном погледу, прве индустријске земље. У исто време, роба из фабрика у индустријализованим земљама – понајпре у Британији, Сједињеним Државама, Немачкој и Француској – продирала је у најудаљенија места на планети. Индустријализација је била праћена подједнако важним процесом: изградњом међународне привреде која се састојала од мрежа транспорта, трговине и (све важнијих и важнијих) финансија које су се преклапале. Овим мрежама је у великој мери владао лондонски Сити, космополитско место размене покретног богатства које је задржало своју превласт чак и након релативног опадања индустријске снаге Британије. Иако су индустријализоване земље образовале језгро међународне привреде, та привреда је такође интегрисала новонастале заметке извоза пољопривредне и рударске производње у целом свету. Стога су предратни Југ, Египат, Јужна Африка, Аргентина, Нови Зеланд, Малаја и други региони постали значајни учесници у асиметричној подели рада. Према томе, први секуларни тренд може да се преформулише на следећи начин: индустријализација северно-атлантског језгра унутар структура глобалне размене које се шире.⁴¹

Доба „демографске експлозије“? Сензационалне стопе пораста становништва у XX веку не смеју да се пројектују у претходно раздобље. Штавише, дихотомија између великог пораста у „Трећем свету“ и лаганог повећања у богатим друштвима је сасвим скорашња појава. Становништво великих држава попут Индије и Кине током XIX века се незнатно повећавало и упоредиво је са Француском, европском земљом са најспоријим растом становништва. Раст становништва у Немачкој био је на средини скале, где налазимо и Италију, Шведску и Египат. „Експлозија“ је права реч да се означи оно што се дешавало у Великој Британији, на Јави и у Латинској Америци у целини – три занимљива случаја зато што је повећање становништва у Латинској Америци било узроковано досељавањем, на Јави без досељавања а у Британији упркос огромном губитку исељеника. Победници у демографској трци, ипак, биле су „земље белог насељавања“, како се некада говорило, а у данашњем ОЕСД-у, жаргонски речено, то су „изданци Запада“: Сједињене Државе, Канада, Аустралија и Аргентина. Све то сабира се са значајном редистрибуцијом демографске вредности између

Francisco and Oxford, 1993); Sidney Pollard, „The Europeanization of the International Economy 1800–1870“, in: *Europe in the International Economy 1500–2000*, ed. Derek H. Aldcroft and Anthony Sutcliffe (Cheltenham, 1999), 50–101.

⁴¹ Изванредну скицу светске економије у XIX веку пружа: Wolfram Fischer, *Expansion, Integration, Globalisierung. Studien zur Geschichte der Weltwirtschaft* (Göttingen, 1998), нарочито 36–48.

континената. Ако следимо најбоље доступне процене, до 1900. удео Азије у светском становништву значајно је опао са 66% 1800. на рекордно ниских 55% 1900. године. Током истих 100 година удео Европе (без Русије) порастао је са 15% на 18%, а Америке са 2,5% на 10%.⁴²

Према томе, друга тенденција у својој увећаној новој формулацији није стварно „демографска експлозија” већ демографска надмоћ Запада, нарочито „нове Европе” у Новом свету. Покрети привремене или трајне емиграције на великим удаљеностима преко Атлантског океана али и Пацифика и Индијског океана одлучујуће су допринели оваквом исходу. Један додатни резултат, изузетно важан за друштвену историју, било је ширење вековима старог облика друштвеног дисконтинуитета: дијаспоре.

Столеће националне државе?⁴³ Давање поузданог одговора на ово питање претпостављало би пажљиво испитивање мноштва теоријских приступа национализму, нацији и националној држави. Могу само да скицирам неколико закључака. Националну државу не представља сваки политички облик прихваћен од стране заједнице која себе дефинише као нацију. Национална држава сједињује идеале једнакости, основних грађанских права, културне хомогености, независности у плуралистичком међународном систему, надмоћности над другима и заједничке судбине са организационим наслеђем европских територијалних држава из раног модерног раздобља. Осим тога, потпуно изграђена национална држава изискује интегративни потенцијал модерних комуникационих технологија, пре свега штампу за масовну употребу (што заузврат захтева одређени ниво писмености), железницу и телеграф. Због свих ових разлога, национална држава је модеран изум. До њега увек долази путем дуготрајног процеса изградње нације уједињавањем мањих јединица (племена, државица, локалних заједница итд.) у пространије, веће и важније целине. То је оно што се догодило у Немачкој, Италији и у Сједињеним Државама након Грађанског рата.

Већина националних држава у савременом свету настала је на темељу распада царстава. Постојала су четири таласа постимперијалног стварања националних држава:

Револуционарни период на западној хемисфери од времена стицања независности тринаест америчких колонија до независности Боливије 1825. године.

⁴² Израчунато на основу података из: Massimo Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, 2nd ed. (Oxford, 1997), 31, табела 1.3.

⁴³ Видети такође: Jürgen Osterhammel, „Der europäische Nationalstaat des 20. Jahrhunderts. Eine globalhistorische Annäherung”, in: Jürgen Osterhammel, *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats. Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich* (Göttingen, 2001), 322–341.

Непосредно након Првог светског рата (када су Ирска и Египат стекли аутономију).

Период врхунца деколонизације Азије и Африке отприлике између 1946. и 1962. године.

И коначно, распад Совјетског Савеза 1991. године.

Неколико случајева новостечене суверене независности забележено је током последње три четвртине (календарског) XIX столећа, али ниједан од њих у западном свету. Сасвим супротно, успостављање постимперијалних република у Латинској Америци било је више од бројчане противтеже разарању стотина и можда хиљада независних државица у току колонијалне експанзије. До 1913. број независних политичких јединица на планети досегао је светскоисторијски минимум.⁴⁴ Само Британско царство укључивало је четвртину човечанства, незнатно више од Кинеског царства. Кина је била преднационално, аграрно царство, а *Imperium Britannicum* царство са модерном националном државом, прецизније – са империјалном националном државом у своме центру. Сједињене Државе, посвећене експанзији ка западу, вероватно би се могле сматрати још једном таквом империјалном националном државом.⁴⁵

Укратко, XIX столеће није било доба правих националних држава већ царстава у старом стилу (Хабзбуршко, Османско и Руско царство) која су опстајала упоредо са модернизованим и много способнијим *империјалним* националним државама. Чињеница што се Немачка придружила овом другом клубу прилично доцкан и са ограниченим успехом навела је немачке историчаре да потцене димензију царства.

„Столеће буржоазије?” Изнова је тешко превазићи семантичке потешкоће. Финије нијансе значења које раздвајају „грађанство” (*Bürgertum*) од „буржоазије” (*bourgeoisie*) представљају, саме по себи, страховит изазов. Национални путеви друштвене еволуције чине тешким превођење појмова. На пример, огромна је разлика у томе да ли је буржоаска класа настала поред укореење аристократије (као што је било у западној Европи и Јапану) или тамо где таква аристократија није постојала – као што је био случај, под веома различитим околностима, у Кини, Сједињеним Државама или Аустралији. Ипак, могуће је извући неколико условних општих закључака. Свуда у свету је комерцијализација, по себи глобални

⁴⁴ Видети: Charles Tilly, „Geography of European Statemaking and Capitalism since 1500”, in: *Geographic Perspectives in History: Essays in Honor of Edward Whiting Fox*, ed. Eugene D. Genovese and Leonard Hochberg (Oxford, 1989), 158–181.

⁴⁵ D. W. Meinig, *The Shaping of America: A Geographical Perspective on 500 Years of History*, vol. 2, *Continental America, 1800–1867* (New Haven and London, 1986), 170–188.

тренд, учинила друштvene просторе приступачнима за групе које су се специјализовале у трговачким пословима. Њихов успон текао је паралелно са релативним опадањем власништва над земљом као извором прихода и моћи. Међу овим групама биле су истакнуте етничке мањине, примера ради Грци и Јермени у позном Османском царству или Кинези у југоисточној Азији. Другим речима, „средњи слојеви” нису увек израстали из локалне и унутрашње основе – често су имали рањиви статус туђинских „гостију”.⁴⁶ У сваком случају, на неки начин додирнуо их је штедљиви, екпанзивни и ка рационализацији усмерен „дух капитализма”.⁴⁷

Друга тенденција скоро светског обима био је успон „професија”.⁴⁸ У институцијама високог образовања по европском стилу повећавао се број лекара и учитеља. Где год је Британска империја стекла упориште (или више од тога), она је извозила владавину права и инструменте судских процеса. До 1920. у свету је било мало великих земаља без адвоката – многи од њих играли су водећу улогу у покретима за национално ослобођење.

Треће, XIX век доживео је успон трансатлантске, космополитске буржоазије, тесно повезане са подједнако космополитском аристократијом – класе предузетника, од којих су се многи бавили финансијама, и богатих рентијера. Ова класа образовала је танак слој изнад различитих националних буржоаских класа или „миљеа” (*milieux*) са којима је била повезана на бројне начине. Она је имала своје изданке у Латинској Америци, у богатијим колонијама и градовима попут Истанбула, Александрије или Шангаја.⁴⁹

Конечно, најзанимљивије је питање да ли је „небо грађанских вредности” (*bürgerlicher Wertehimmel*) постојало и да ли се ширило независно од локално заснованих буржоаских слојева или „миљеа”? Постојале су снажне препреке таквој глобализацији вредности изузев грубог императива богаћења. Облици породице, толико

⁴⁶ Christine Dobbin, *Asian Entrepreneurial Minorities: Conjoint Communities in the Making of the World Economy 1570–1940* (Richmond, 1996).

⁴⁷ Овај аспект недостаје у новом приступу овом предмету који наглашава блиску везу између капитализма и националног развоја: Liah Greenfeld, *The Spirit of Capitalism: Nationalism and Economic Growth* (Cambridge, Mass. and London, 2001).

⁴⁸ Ипак би требало имати на уму да нигде изван Запада експанзија некапиталистичког сегмента средњих класа није попримила такву важност да би се говорило о „професионалном” или „корпоративном” друштву у смислу Харолда Перкина: Harold Perkin, *The Rise of Professional Society: England since 1880* (London, 1989).

⁴⁹ Постоји још неколико истраживања таквих друштвених група. Један од првих и још увек вредан приказ пружио је Charles A. Jones, *International Business in the Nineteenth Century: The Rise and Fall of a Cosmopolitan Bourgeoisie* (Brighton, 1987). Он је следио рад још старијег пионира каква је била Henrietta M. Larson, *Guide to Business History* (Cambridge, 1948).

важни за „грађанске“ (*bürgerliche*) ставове о свету, били су јако везани за културу, док представе о себи самима нису ништа мање културолошки кодирани и уопште их није лако променити. С друге стране, либерализам као квинтесенција буржоаске слике света пронашао је следбенике на сваком континенту, изразито на америчком али и у Индији, Јапану и на Средњем истоку.⁵⁰ Ако XIX столеће, у светском обиму, није раздобље када је буржоазија постала доминантна у друштвеном и политичком погледу, током њега је сигурно наступило универзално распрострањавање средњишњих буржоаских веровања.

Нека ми буде допуштено да на списак Јиргена Коке, као закључак, додам још две особености XIX века.

Било је то столеће проширивања граница и навале на активне начине живота. Крис Бејли, водећи британски историчар модерне Индије, истакао је да су током револуционарног периода између седамдесетих година XVIII и тридесетих година XIX века „племенски изгреди“, који су потекли из Средње Азије и Авганистана, последњи пут у историји проузроковали озбиљне проблеме пољопривредном становништву у евроазијској низији. Номадски ратници са севера изазвали су многе немире који су олакшали британско запоседање Индије.⁵¹ Ипак, био је то последњи издисај номадске моћи. Након тога, седелачка већина човечанства стекла је превласт. Политика пресељавања Индијанаца председника Ендрјуа Џексона сломила је војну моћ индијанских народа. Отприлике у исто време руска држава је појачала офанзиву против номадских народа у степима Казахстана – самосталне силе чији су напади раније заустављани низом утврђења.⁵² На неколико места у свету несталне начине живота потиснули су насељеници, уз сусретљиву помоћ државе и железнице која је стигла касније. Граница се могла наћи готово свуда изван западне Европе – у Северној Америци, Бразилу и аргентинској пампи, у Аустралији и Новом Зеланду, у источним деловима Руског царства, у јужној Африци, у Индији, колонијалној Бурми и у Ћинг Кини, где су некада застрашујући Монголи

⁵⁰ У Јапану је 1881. дошло до оснивања Либералне странке (*Jiyuto*), док је у Индији Индијски национални конгрес, основан 1885, суочио колонијалну државу са духом критичког либерализма. Барем за Средњи исток постоји прворазредна интелектуална историја: Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939* (London, 1962). Прича о томе како су *Боџајсџиво народа* Адама Смита или *О слободи* Џона Стјуарта Мила били превођени на бројне језике пружа увид у случајеве ширења и прихватања идеја широм света. Видети: *Adam Smith Across Nations: Translations and Receptions of the Wealth of Nations*, ed. Lai Cheungchung (Oxford, 1999).

⁵¹ Bayly, *Imperial Meridian*, 33–54.

⁵² Andreas Kappeler, *Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall* (München, 1992), 158–159.

подлегли пред нападима сељака кинеског народа Хан, зеленаша и пића. До 1890. (године када је убијен Бик Који Седи) сви ови процеси одвијали су се својим током. Јунаци домородачког отпора пали су у борби или су подлегли пред новцем. Речено савременим језиком, границе су биле „затворене”.

Коначно, XIX stoleће било је stoleће еманципације и нове искључивости, ослобађања и узмицања пред космополитизмом и толеранцијом. Снажење искључивих идентитета започето је почетком stoleћа. Ајра Берлин пратио је „пропадање живота црнаца на северноамеричком копну” уназад све до револуционарног раздобља.⁵³ У светскоисторијском погледу, пропаст система робовског рада на подручју Атлантика и у источној Европи (а нешто доцније и у многим исламским земљама) сматра се знаком успешности XIX века.⁵⁴ Он стоји у истом реду са еманципацијом Јевреја и нестанком религијских прогона у западној Европи. Међутим, славно stoleће прогреса – у овом случају мој „кратки” XIX век – окончава се са другачијим и суморнијим призвуком. Оно се завршава неуспехом обнове у Сједињеним Државама и успоном сегрегације на Југу, сличним покушајима да се повуку дубоке расне линије кроз јужноафричко друштво, антикинеском и антијапанском искључивошћу у Сједињеним Државама, Канади и Аустралији након 1882, антисемитским погромима у Русији од 1881. па надаље, оптужбом против капетана Драјфуса 1894. и снажним антисемитским узбуђњем у Немачкој и Аустрији, са клицама расистичке литературе чак и у Јапану и Кини.⁵⁵

Изнова, као и већ толико пута у овом предавању, ја сам само поређао догађаје уместо да размишљам о разлозима кумулативног дешавања. Уколико се неко не осећа лагодно са приступима светског система или монокаузалним моделима, били они економске, демографске или еколошке врсте, веома је тешко пронаћи обја-

⁵³ Berlin, *Many Thousands Gone*, 96

⁵⁴ Подстицајна истраживања у компаративном обиму укључују: Peter Kolchin, *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom* (Cambridge, Mass. and London, 1987); Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776–1848* (London, 1988); Seymour Drescher, *From Slavery to Freedom: Comparative Studies in the Rise and Fall of Atlantic Slavery* (Basingstoke, 1999); M. L. Bush, *Servitude in Modern Times* (Cambridge, 2000), 177–199.

⁵⁵ Овакав развој добро је документован у многим радовима. Друго питање било би *када* је наступио преокрет. Као што је Кетрин Хол недавно показала за Британију, педесете године XIX века можда су биле кључно време за ширење „облика расистичког мишљења који је претпостављао хијерархију и неједнакост”: Catherine Hall, *Civilising Subjects: Metropole and Colony in the English Imagination, 1830–1867* (Cambridge, 2002), 436; Видети и њен прилог у: Catherine Hall, Keith McClelland and Jane Rendall, *Defining the Victorian Nation: Class, Race, Gender and the British Reform Act of 1867* (Cambridge, 2000).

шњења за истовремену појаву сличних феномена у различитим контекстима. Светска историја, као посебан начин посматрања прошлости, дуго је незаслужено била на лошем гласу зато што је нудила преурађене одговоре на питања која су била слабо схваћена и мало истражена. Задржимо се, стога, на тренутак на питањима. Показало се да барем оно прво – „Где се може пронаћи XIX столеће?“ – мада је далеко од тога да буде разрешено, има најмање смисла.*

Превео с енглеског
Михаел Анџоловић

* Извор: Jürgen Osterhammel, „In Search of a Nineteenth Century. Sixteenth Annual Lecture of the GHI, November 14, 2002”, *GHI Bulletin*, No. 32 (Spring 2003), 9–28.